

COHORS I ULPIA BRITTONUM ÎN DACIA

DE

NICOLAE GUDEA

Cohors I Ulpia Brittonum miliaria c.R. este una din unitățile auxiliare ale Daciei despre care se știe încă puțin¹. Cîteva descoperiri epigrafice mai recente, rezultate ale unor cercetări arheologice, par să mai aducă cîteva lămuriri în legătură cu ea, fără a clarifica însă problemele principale legate de istoria unității.

În cele ce urmează vom prezenta toate materialele arheologico-epigrafice care atestă staționarea în Dacia a acestei unități auxiliare;

1. **Țiglă**²; fragment cu dimensiunile 15 × 13 × 2,5 cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adîncit; fragmentar. Lungimea păstrată = 9 cm; lățimea păstrată = 4,5 cm. Litere în relief, înalte de 1,9 cm. Text scris pe două rînduri [co] *H(ors) I* / [bri] *TTO[num...]*.

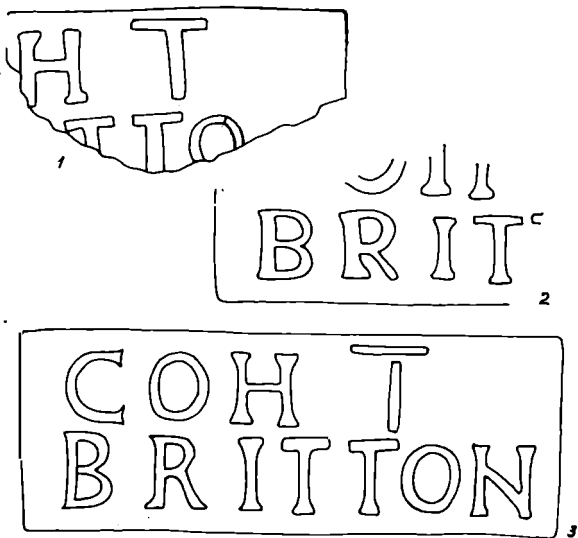

Fig. 1. 1,2 Bologa. Ștampilele cohorței I Brittonum; 3 reconstituire a ștampilei.

Bologa, castru; săpăturile din anul 1970, secțiunea XVIII (*praetentura dextra*) m. 57 (baraca nr. 7), adîncimea 1,10 m (pe lutul virgin de pe fundul barăcii). Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca. Fig. 1/1.

¹ *Cohors*, in RE, IV, 1, 1900, col. 263 (Cichorius); Wagner, *Vistekation*, p. 106--107; I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 69.

² N. Gudea, ActaMN. 9, 1972, p. 121, fig. 14/5.

2. **Cărămidă**; fragment cu dimensiunile de $24 \times 20 \times 4$ cm. Ștampilă în cartuș dreptunghiular simplu adîncit; fragmentar: lungimea păstrată = 8,5 cm; lățimea 6 cm. Litere în relief înalte, de 2 cm. Text scris pe două rînduri: [e] OH(ors) [I] / BRIT[tonum..].

Bologa, castru; săpăturile din anul 1973. Secțiunea XXVII (retentura: valul de pe incinta de sud), n. 11, adîncimea de 0,25 m (în valul de pămînt). Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca. Fig. 1/2.

Pe baza celor două fragmente am încercat o reconstituire a ștampilei unității. Ștampila apare într-un cartuș dreptunghiular simplu adîncit, dimensiunile cartușului $14,2 \times 5,2$ cm. Literele în relief înalte de 2 cm; COH(ors) I / Brittonum³. Fig. 1/3.

3. **Nasture** de bronz, cu diametrul capului de 3 cm; cuiul de fixare s-a rupt la virf, partea rămasă fiind îndoită și lipită de partea interioară a capului. Pe fața piesei s-a incizat în tehnica numită „au pointillé” un text pe trei rînduri, cu litere înalte de 5–6 mm. Lectura pe care o propunem pentru acest text este: C(ohors) I B(rittonum) / (centuria) ARTE(midori; misii) / CRINCA. Sensul grupării de litere din ultimul rînd rămîne încă nelămurit. Deocamdată îl interpretăm ca făcînd parte din numele lui Artemidorus, fără a avea pretenția că nu pot fi și alte soluții.

Buciumi, castru⁴. Săpăturile din anul 1973. Baraca nr. 2 (praetentura dextra), caseta din capătul de V (lîngă via sagularis) n. 44, adîncimea = 1,10 – 1,20 m. Muzeul de istorie și artă Zalău. Inv. C.C. 219/1973. Fig. 2 și 3.

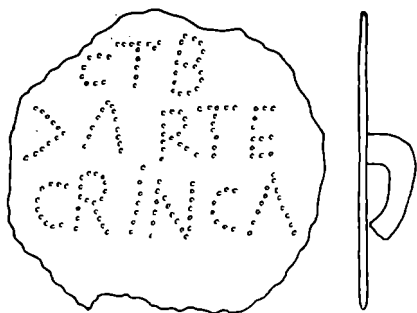

Fig. 2. Buciumi. Nasture de bronz.

4. **Inscripție** funerară din piatră calcaroasă; fragment cu dimensiunile $50 \times 40 \times 19$ cm. Se păstrează partea din mijloc a piesei. Lățimea cîmpului inscripției este de 40 cm. Litere frumos săpate, înalte de 7 cm. Distanța între rînduri 1 cm.

Moigrad. Săpăturile din anul 1910; încăperea D a unei construcții situate pe platoul de la nord de castrul de pe Pomet⁵. Muzeul de istorie al Transilvaniei Cluj-Napoca. Inv. IV 1524. Fig. 4.

... [rix(it)] / an(nis) X AELIUS/FIRMVS (centurio) / COH(ortis) I BRIT/TONUUM FIL[i] / [a]e piis[i]ma[e...].

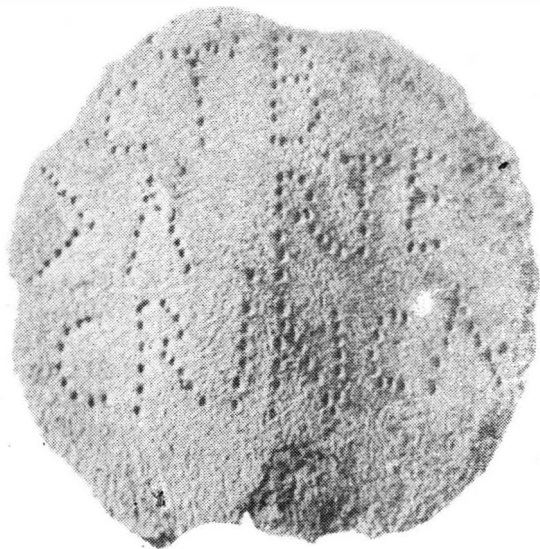
³ N. Gudea, in *Limes X Nanten*, 1974 (1976).

⁴ E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi*, Cluj, 1972.

⁵ A. Buday, *DoljCluj*, 6, 1915, p. 71, fig. 13; idem, *ArchAnz*, 1925, p. 305.

5. Altar votiv din piatră calcareoasă; fragment cu dimensiunile de $47 \times 45 \times 31$ cm. Se păstrează numai partea superioară a monumentului, partea inferioară cu sfârșitul textului lipsește. Din cimpul inscripției se

Fig. 3. Buciumi. Nasture de bronz (foto).

păstrează 32×35 cm. Capitelul piesei este avariât în citeva locuri. Literele, frumos săpate, sînt înalte de 3,5 cm. Distanța între rînduri este de 1 cm. Cuvintele sînt despărțite în unele locuri prin semne în formă de frunză de iederă (?).

Fig. 4. Moigrad (Porolissum). Inscripție funerară (după A. Buday).

Moigrad, castrul roman de pe Pomiet. Descoperit prin anii 1939—1940 în pavajul de lângă clădirea comandamentului⁶. Muzeul de istorie și artă din Zalău. Inv. 227. Fig. 5.

APOLLINI | EX VISIO | COH(ors) I BRITTO | NUM EQ(uitata) | P(ia) F(idelis) C(ivium) R(omanorum) | [e]VI PRABEST | [e]VDIVS | ...

6. Diplomă militară descoperită în anul 1939 în zona centrală a castrului mare de pe Pomiet la Moigrad. A fost eliberată fostului infanterist

⁶ J. Szilágyi, *Közlemények*, III, 1943, p. 96, nota 68; A. Radnóti, *ArchÉrt.*, 1944—1945, p. 150, 167, pl. XC, fig. 2 (foto); I.I. Russu, *ActaMN*, 5, 1968, p. 453—454, nr. 2, fig. 2 (foto + desen); N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de istorie și artă din Zalău*, 1975, p. 8, nr. 9 (foto).

Marcus Ulpius Novantico, fiul lui Adeobrovatus, originar din Ratae (Brittania) la 11 august 106. Veteranul a servit în *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata pia fidelis civium romanorum*⁷.

Fig. 5. Moigrad (Porolissum). Inscripție votivă.

7. **Diplomă** militară descoperită în zona centrală a castrului de pe Pomet la Moigrad. A fost eliberată la 2 iulie 110 fostului infanterist din *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata civium Romanorum*, Marcus Ulpius Longinus Belgus, fiul lui Saccius originar din Britania cu valabilitate și pentru fiul său Marcus Ulpius Vitalis⁸.

8. **Diplomă** militară descoperită la Domașnea (jud. Caraș-Severin). A fost eliberată fostului infanterist Luonercu, fiul lui Molax de origine britton, la 27 septembrie 159 sau între 145–161⁹. Numele unității din care se lasă la vatră este *cohors I Ulpia Brittonum miliaria*.

9. **Diplomă** militară descoperită la Cășei, în castrul roman. A fost eliberată la 21 iulie 164 unui fost călăreț din *cohors I Brittonum miliaria*, Mucatralis, fiul lui Bithus. Comandantul unității era Lecanius¹⁰.

Descoperirile de mai sus yin să clarifice câteva lucruri în legătură cu unitatea militară în discuție, și în orice caz completează istoria ei. Se crede, pe baza altarului votiv, a inscripției funerare și a două dintre diplomele militare că locul de staționare a cohorței a fost Porolissum (Moigrad)¹¹. Descoperirile se concentrează toate în interiorul și în jurul castrului de pe Pomet. Până acum nu s-au descoperit în acest castru urmele tegulare ale cohorței. În schimb au apărut ștampile ale cohorței V Lingonum și legiunii VII Gemina¹². Documentația care sugerează staționarea cohorței la Porolissum nu este încă determinantă pentru stabilirea locului de staționare.

Cărămizile ștampilate ale cohorței au apărut în schimb la Bologna. Este adevărat că numărul lor este foarte redus. Prezența lor aici presupune fie participarea cohorței la lucrări de construcție la Bologna, fie transportarea cărămizilor de la un alt punct la Bologna, fie staționarea pentru un timp a unității aici. Locul descoperirii cărămizilor ștampilate de la Bologna, și mai ales poziția lor stratigrafică ne îndeamnă să presupunem că unitatea *cohors I Brittonum* a staționat la Bologna imediat după cucerire, ridicând castrul mic de pământ¹³.

⁷ I. I. Russu, *Inscripțiile Daciei romane*, I, București, 1975 (precurtat în continuare IDR), dipl. I.

⁸ *Ibidem*, dipl. III.

⁹ *Ibidem*, dipl. XVII.

¹⁰ *Ibidem*, dipl. XX.

¹¹ I. I. Russu, SCIV, 23, 1972, 1, p. 69.

¹² J. Szilágyi, *Közlemények*, III, 1943, p. 89–97.

¹³ N. Gudea, în *Limes X Nanten*, 1974, (1976).

Prezența documentară a cohorței la Buciumi, în castru, pare să dateze, după poziția stratigrafică a piesei, tot dintr-o epocă timpurie, fără ca aceasta să poată fi precizată. Vecinătatea dintre castrarele de la Buciumi și Moigrad (în cazul că aici ar fi staționat permanent *cohors I Brittonum*) explică parțial descoperirea piesei epigrafice.

Unitatea pe care o discutăm aici este considerată identică cu o *cohors I Brittonum miliaria* care staționa prin anul 85 în Pannonia (CIL, XVI, 31), apoi odată cu pregătirea războaielor de cucerire a Daciei, este trimisă în Moesia Superior (CIL, XVI, 54)¹⁴. Participarea la războaiele cu dacii pare să-i aducă epitele *torquata*, *pia fidelis*, și calitatea membrilor ei: *cives Romani*, cu care este deja atestată în Dacia la 106 (CIL, XVI, 160). Unitatea va apare apoi în chip constant în diplomele Daciei în anul 110 (CIL, XVI, 169) și ale Daciei Porolissensis din anii: 133 (JRS, II, 1961, p. 63, pl. III—IV), 158 (CIL, XVI, 110), 164 (CIL, XVI, 185; Athaeneum, 26, 1958, p. 183—217; Materiale, 2, 1956, p. 703—713).

În toate diplomele militare menționate mai sus, cohorta stă pe locul întâi în lista trupelor de infanterie. În diplomele din anii 106 și 110 ea poartă titulatura întreagă sau aproape întreagă: *cohors I Brittonum miliaria Ulpia torquata pia fidelis civium Romanorum*. În diplomele din anii 133, 159 și 164 (CIL, XVI, 185) ea poartă numele *cohors I Ulpia Brittonum*. În celelalte două diplome din anul 164 (Athaeneum, 26, 1958, p. 183 sq; Materiale, 2, 1956, p. 703 sq) ea este numită numai *cohors I Brittonum miliaria*.

Cohorta este și *equitata*, fapt atestat în inscripția votivă de la Moigrad (nr. 5, în lista noastră) și de calitatea de *equus* a lui Mucatralis din diploma militară de la Cășei (Athaeneum, 26, 1958, p. 183 sq).

Acceptînd observația lui Cichorius¹⁵ în legătură cu natura titlului de *Ulpia*, părerea lui Wagner¹⁶ nu mai este valabilă și unitatea este o creație din timpul lui Traianus. În acest caz identitatea ei cu *cohors I Brittonum* din Pannonia nu mai este valabilă.

Din materialul epigrafic care există acum în legătură cu cohorta apar numele citorva persoane, comandanți, subofițeri și soldați.

Marcus Aemilius Bassus (IDR, I, Dipl. III), Lucius Nonius Bassus (IDR, I, Dipl. XVII), Lecanius Sc [. . .] (IDR, I, Dipl. XX), [Cl]udius . . . sînt *praefecti* ai cohorței. Aelius Frimus și Atremisius sau Artemidorus Crinea sînt *centuriones*. Marcus Ulpius Novantico, Marcus Ulpius Longinus Belgus, Luonercus și Mucatralis sînt militari de rînd. Primii trei sînt celți din Britania. Prezența ultimului dintre ei a fost interpretată ca o continuare a recrutărilor din regiunea de baștină a unității și în secolul al II-lea¹⁷. Mucatralis este trac, care probabil este același cu cel din inscripția fragmentară de la Cășei¹⁸.

¹⁴ Wagner, *Dislokation*, p. 106: el consideră că ștampilele de tipul *COH I BRITTONUM* (CIL, III, 8 071, 10) de la Orșova îi aparțin.

¹⁵ *Cohors*, în RE, IV, 1, col. 263 (Cichorius).

¹⁶ Wagner, *Dislokation*, p. 106 care crede că numele de *Ulpia* este primit ca recompensă alături de celelalte epitețe: *torquata pia fidelis civium Romanorum*.

¹⁷ I. I. Russu, IDR, I, p. 126, dipl. XVII.

¹⁸ *Ibidem*, p. 136, dipl. XX.

Neobișnuită este eliberarea aceleiași diplome pentru un fost soldat și pentru fiul său (IDR, I, Dipl. III) : Marcus Ulpius Longinus Belgus și Marcus Ulpius Vitalis.

Acestea sînt documentele în legătură cu *cohors I Ulpia Brittonum* și concluziile care pot fi formulate pe baza lor. Numai cercetări și descoperiri noi vor completa și îmbogăți aceste date.

COHORS I ULPIA BRITTONUM EN DACIE

(RÉSUMÉ)

L'auteur présente tous les documents attestant la présence en Dacie de la cohorte *I Ulpia Brittonum*. Partant de ces documents, il procède à quelques remarques relatives à l'emplacement de son cantonnement, à la date où elle fut créée, à son activité en Dacie. Enfin, il passe en revue des noms des militaires (officiers, sous-officiers et soldats) qui en firent parti et qui sont attestés par les documents.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. 1—2 La marque de la cohorte I Brittonum trouvée à Bologa ; 3 reconstitution de cette marque.

Fig. 2. Bouton de bronze trouvé à Buciumi.

Fig. 3. Bouton de bronze trouvé à Buciumi (photo).

Fig. 4. Inscription funéraire de Moigrad (Porolissum) (d'après A. Buday).

Fig. 5. Inscription volive de Moigrad (Porolissum).